

## اصول و مبانی نظام حفظ الصحه و سلامتی در اسلام

محمدرضا رجب نژاد<sup>۱</sup>

۱. استادیار گروه طب و دین موسسه مطالعات تاریخ پزشکی و طب مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران

[Rajabnejad.mr@iums.ac.ir](mailto:Rajabnejad.mr@iums.ac.ir)

### چکیده:

**مقدمه:** برای شناخت عمیق و دقیق هر علمی، می بایست، اصول آن علم، مبانی همه زوایای آن، مورد بررسی قرار گیرد. پیش فرض شناسی آن علم از مباحث بسیار مهم و جدی هر علم است که بدون پژوهش و شناخت آن، درک و فهم زوایای آن علم از عمق و ریشه بر خوردار نخواهد بود.

**هدف:** اصول و مبانی حفظ الصحه در اسلام چیست؟ حفظ الصحه در اسلام بر روی چه اصولی استوار است. اصول هر علم بر مبانی آن علم استوار است و مبانی هر علم نیز وابسته و اخذ شده از منابع می باشد. هدف این پژوهش، شناخت اصول و مبانی حفظ الصحه اسلامی است. در این تحقیق به برخی از آن اصول و پایه های اساسی که حفظ الصحه بر روی آن بنا شده است، اشاره می شود.

**روش:** این پژوهش که در راستای تحلیل و بررسی اصول و مبانی حفظ الصحه در اسلام است، با مطالعه منابع اصیل و دست اول منابع اسلامی، قران و روایات و کتاب های معتبر صورت گرفته است.

**نتیجه گیری:** اصول و مبانی حفظ الصحه و نظام سلامت در اسلام بر فطرت پاک انسان استوار شده است. از این رو، مصادیق حفظ الصحه اسلامی، مورد تنفر هیچ فطرت پاک انسانی نبوده و نیست. همچنین بر پایه مسولیت پذیری همگانی و نیز اصل تقدم مصلحت عمومی بر منافع شخصی و نیز اصل تکلیف و همچنین اصل ایمان در ایجاد انگیزش حفظ الصحه و جامعیت نظام حفظ الصحه اسلامی استوار است.

**کلید واژه:** حفظ الصحه؛ اصول و مبانی، فطرت، طب اسلامی

### مقدمه:

موضوع اصول و مبانی علوم برای پژوهشگران آن علم، جدی گرفته نشده است. این در حالی است که فلسفه آن علم، تاریخ همان علم، اصول و مبانی آن علم و نیز پیش فرض های علم، موضوع هایی هستند که آن علم بر این عناوین پایه ریزی شده است که بدون شناخت دقیق و کامل این عناوین، شناخت زیر مجموعه های آن، عمیق نخواهد بود. پس از نقد و بررسی و فهم این مقدمات کلیدی و اساسی است که درک خود علم، ممکن خواهد بود. اصول و مبانی، پیش فرض ها، فلسفه علم و مانند آن، دروازه ورود علم است. مگر ممکن است بدون جهان بینی خاص و پیش فرض های ویژه و اصول و مبانی خاصی شکل بگیرد.

اصل اولیه در دانش طب، حفظ الصحه است و حفظ الصحه اسلامی مبتنی بر اصول و مبانی و پیش فرض هایی است. قران مجید، کتاب هدایت انسان است، نه طب و یا سایر علوم، اما در

راستای هدایت انسان ، دستور العمل های زیادی در حفظ الصحه دارد. در عین حال اصول کلی و مبانی حفظ الصحه اسلامی از آیات قران کریم و روایات معصومان « علیهم السلام» می شود استنباط کرد. در ذیل به برخی از اصول و مبانی حفظ الصحه در اسلام اشاره می شود:

### الف: اصل هماهنگی حفظ الصحه اسلامی با فطرت

هماهنگی با فطرت، یکی از ویژگی‌های اسلام است که برای همه نیازهای ثابت و دائم بشر قوانین ثابت و لایتغیر در نظر گرفته و برای اوضاع و احوال متغیر، قوانین متغیر تنظیم کرده است. به عنوان مثال، يك اصل اجتماعي اسلام «و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه»<sup>۱</sup> است یعنی تا آخرین حد امکان در برابر دشمن نیرو تهیه کنید و نیرومند باشید. از این رو است که پیامبر فرمود: دانش بر هر مسلمان واجب است. آموزش برخی علوم واجب عینی و گاه واجب کفایی است. حفظ الصحه بر هر فرد مسلمان واجب شرعی است.

یکی از ویژگی‌های اصول طب اسلامی، هماهنگی دستورات حفظ الصحه اسلامی با فطرت و طبیعت است. رابطه علی و معلولی و احکام با مصالح و مفاسد واقعی و درجه‌بندی احکام است. «فعلم ما يقوم به ابدانهم»<sup>۲</sup>.

خداپرستی، طلب خیر و پاکي، طهارت و طیبات، بیزاری از ناپاکی و خبائث در فطرت آدمی نهاده شده است. «فاقم وجهك للدين حنيفاً فطرت الله التي فطر الناس علیها»<sup>۳</sup>

قوانین و رهنمودهای اسلام از جمله سلامت و حفظ الصحه و بهداشت اسلامی، بر مبنای فطرت آدمی بنا شده است. مصلحت و خیر انسان در پیروی از حلال‌ها و پرهیز از حرام‌ها است.

امام باقر «علیه السلام» فرمود: «ان الله تبارك و تعالی لم یحرم ذلك علي عباده و احل لهم ما سوي ذلك من رغبته فیها احل لهم و لا زهد فیها حرمه علیهم و لکنه تعالی خلق الخلق فعلم ما یقوم به ابدانهم و ما یصلحهم و احله لهم و اباحه و علم ما یضرهم فنهاهم و حرمه علیهم»<sup>۴</sup> خداوند «تبارک و تعالی» چیزی را بر بندگان حرام نکرد، به جهت خود داری خود و چیزی را حلال نفرمود به سبب میل و رغبت خود ، بلکه خدای سبحان آفریننده و پروردگار همه نظام هستی و انسان است، پس او بهتر از هر کس می داند، چه چیزهای سبب قوام و پایداری و ثبات و استواری اوست و چه اموری به مصلحت و خیر آنان است. در حلال و مباح الهی ، مصلحت بنده لحاظ شده است و حرام او در چیزهایی است که به ضرر بنده می باشد و مورد نهی قرار گرفته است.

تغذیه و سلامت در اسلام این خصوصیت را دارد. چون نیاز به سلامت و حفظ الصحه نیاز فطری انسان است. اسلام با تحریم خبائث و پلیدی‌ها، حلال کردن پاکیزگی، راه وصول به این مقصود را فراهم کرده است.

قوانین سلامت و حفظ الصحه اسلام، با ظرافت بسیار دقیق بیان شده است تا با طبیعت انسان سازگار باشد.

<sup>۱</sup> انفال: ۶۰

<sup>۲</sup> برقی، احمد بن محمد، الحاسن، ج ۲، ص ۲۲۴ - ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرایع، ج

۲، ص ۴۸۴

<sup>۳</sup> روم: ۳۰

<sup>۴</sup> صدوق، علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۸۲

اینکه حفظ الصحه و پاکیزگی در بطن دین قرار داده شده است، به این جهت است که خداوند حکیم، طلب پاکي و بیزاري از ناپاکي‌هاي جسمي و رواني را در فطرت انسان به ودیعه نهاد. رهنمودهاي حفظ الصحه اسلام به واسطه همین نکته است.

اسلام توازن مطلق و تناسب کامل را میان نیروهاي زندگي بشر برقرار مي‌سازد. چنان نیست که یکی از نیازمندیهای فطري بشري فراموش شود و نیرويي از نیروهاي آدمي فرو کوفته شود. بلکه هر چیز باید به اندازه باشد و از جاده اعتدال بیرون نرود. اسلام به روح و جسم انسان با اعتدال می‌نگرد. اسلام دینی است که براساس فطرت بنا شده است. از این‌رو، جامع همه چیزها و سلامتی های ظاهری و باطنی است.

### **ب: اصل مسئولیت همگانی در حفظ الصحه اسلامی**

همه رهنمودها و احکام، از جمله حفظ الصحه با توجه به فلسفه و هدف آفرینش طراحی شده است<sup>۵</sup> همه مردم در برابر این رهنمودها مسئولیت دارند.

«من اصبح و لم یهتم بامور المسلمین فلیس بمسلم»،<sup>۶</sup> هر کس کوشش نداشته باشد که به مردم مسلمان خدمت کند، مسلمان نخواهد بود، «فعلیکل مسلم ان یحزن لحزن المسلمین و یفرح لفرحهم ومن اصبح و لم یهتم بامور المسلمین فلیس منهم، فالمسلمون کلهم کانهم جسم واحد، اذا اوذی واحد تداعت له الاعضاء الاخر»<sup>۷</sup> هیچ مسلمانی حق ندارد، در اندوه برادر مسلمان دیگرش بی تفاوت باشد، مسلمان کسی است که در غم مسلمان، اندوهگین و در خوشحالی او، شادمان باشد. زیرا همه مسلمانان مانند یک پیکر و جسم هستند، نگاه که به عضو دردی برسد، همه اعضای بدن با آن همسو و هماهنگ عمل می‌کنند. «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت»<sup>۸</sup>. همه شما نگاهبانید و از همه شما سؤال شده و همه مسئول هستید.

بر هر فرد مسلمان واجب است در مسایل اجتماعی و سیاسی و اقتصادی، فرهنگی و علمی و عمرانی و دفاعی و هر آنچه در حفظ الصحه انسان و نیز سلامت و بهداشت فرد و جامعه موثر است، شرکت کند و موضع قاطعی داشته باشد، تا برای حق و عدالت سودمند افتد و برای اسلام و مسلمانان مفید باشد. هیچ کس حق ندارد، اقدامی در راستای ضرر رساندن به مسلمان نماید. هر اقدام که سبب آسیب به سلامت فرد و جامعه است، جایز نیست. طب و از جمله حفظ الصحه، از نیازهای اولیه جامعه انسانی است. هدف اسلام فراتر از نیازهای جامعه است.

### **ج: اصل تقدم مصلحت عمومي به منافع شخصي**

رعایت مصلحت جامعه اسلامی لازم است. «اعدوا لهم ما استطعتم من قوه»<sup>۹</sup> ایجاد آمادگی بر همه واجب است. ایجاد امنیت جانی، سلامتی در جامعه، از مهم‌ترین مصالح مسلمانان است. پربارترین و از سوي دیگر کم خرج‌ترین سرمایه‌گذاری، گسترش حفظ الصحه و بهداشت است. بر مسئولان و سیاست‌گذاران سلامت و حفظ الصحه ایران اسلامی، واجب و ضروری است که زمینه سلامت آحاد جامعه را به معنی واقعه کلمه فراهم نماید و هر آنچه سبب زیان جسم و روح

<sup>۵</sup>. مؤمنون ۱۱۵

<sup>۶</sup>. علل الشرایع، ترجمه مسترجمی، ص ۱۳۱

<sup>۷</sup>. مکاتیب الرسول، ج ۲، ص ۴۵۴ و ج ۳، ص ۲۷۵

<sup>۸</sup>. همان، ص ۳۲۷

<sup>۹</sup>. انفال ۶۰

آنان است، جلوگیری نماید. واژه «قوه» در آیه شریفه وسیع و گسترده است و یکی از مصادیق برجسته آن، حفظ الصحة و سلامت جسمی و روحی هر فرد از اجتماع انسانی و نیز آمادگی کامل با اصل استقلال در پیشگیری و درمان با تکیه بر توانمندی داخلی در همه زوایای سلامت است.

### د: اصل تکلیف در حفظ الصحة اسلامی

بخش زیادی از نظام آموزشی اسلام در قالب احکام (وجوب، استحباب، حرمت و کراهت) بیان شده است. قرارداد مسایل حفظ الصحة و بهداشتی در برنامه عبادی مسلمان، انگیزه لازم برای اجرای آن ایجاد می‌نماید. «الم يعلم بان الله یری<sup>۱۰</sup>» ضمانت اجرایی این احکام است. رعایت اصول بهداشتی با الزام شرعی همراه است. در این صورت ریختن فضولات آلوده در معابر، آلوده کردن آب‌ها، ایجاد کانون‌های آلودگی و عفونت، ایجاد آلودگی صوتی و آماده ساختن محیط برای رشد و فعالیت حشرات که عوامل توسعه آلودگی‌اند، توسط پاسبان درونی و ایمان هر شخص، منع خواهد شد. با اصل وجوب تکلیف شرعی حفظ الصحة، وظیفه هر فرد مسلمان نسبت به خود و نیز وظایف خویش نسبت به سایر مسلمانان در احترام به حفظ الصحة آنان و نیز مسئولان بخش‌های مختلف در این موضوع مهم، توجه به این نکته بسیار ضروری است. مسلمان و هر مسئولی که بداند هر کاری که سبب آسایش مسلمانان و حفظ سلامت آنان باشد، خدمت در جهت رضای خدا است، از حفظ الصحة افراد دیگر و جامعه، استقبال خواهد کرد. در باب وقف و خدمات عامه با توجه به حدیث «إذا مات ابن آدم انقطع عمله الا من ثلاث: صدقه جاریه او علم ینتفع به او وکد صالح یدعوله<sup>۱۱</sup>» بسیاری از اعمال حفظ الصحة و بهداشتی مانند پاکسازی محیط، ایجاد حمام، مراکز بهداشت، آب سالم، آموزش حفظ الصحة و بهداشت، تدوین قوانین اجرایی و نظارتی دقیق و لازم از مصادیق صدقه جاریه و "علم ینتفع به" خواهد بود. از این رو، مسلمانان باید انگیزه بسیار زیادی بر حفظ الصحة نسبت به دیگران داشته باشند. وقتی فرزند آدم بمیرد، عمل از او، قطع می‌شود، مگر از سه چیز. فرزندی صالح که برای او دعا کند، عملی که نفع یابند از آن و صدقه جاریه. صدقه جاریه مانند مسجد و سایر بناهای خیر، کاشتن درخت، احداث راه تا وقتی که آثار آن باقی است و مردم از آن بهره‌مند می‌شوند. در قیامت فردی را به پای میزان سنجش اعمال می‌آورند. پس اعمال او را در میزان گذارند. بعد از آن، چیزی مانند ابر بیاورند و به اعمال او اضافه کنند که سبب رجحان حسنات او گردد. به او گفته می‌شود، میدانی این چیست؟ می‌گوید نه. خطاب می‌شود، این آن عملی است که در دنیا به مردم آموختی و آنان پس از تو، به آن عمل کردند<sup>۱۲</sup>.

### ه: اصل ایمان، بزرگترین انگیزه حفظ الصحة اسلامی

اسلام بر حفظ الصحة تاکید فراوان دارد. زیرا حفظ الصحة بخشی از ایمان و لازمه ایمان است. دوری از آلودگی جسمی و روحی، خواست فطرت هر انسان است. اسلام با قرارداد بهداشت و

<sup>۱۰</sup> علق ۱۴

<sup>۱۱</sup> دیلمی، ارشاد القلوب ج ۱ ص ۱۴- کاشف الاستار، ترجمه جامع الاخبار، ص ۱۰۷

<sup>۱۲</sup> ارشاد القلوب، ترجمه طباطبایی، ص ۵۲

نظافت در برنامه عبادي فرد مسلمان، انگیزه لازم براي رعايت حفظ الصحه، بهداشت و پاکیزگی را ایجاد می‌کند.

پیامبر اکرم فرمود: «تنظفوا بكل ما استطعتم فان الله تعالی بنی الاسلام علی النظامه و لن یدخل الجنة الا کل نظیف»<sup>۱۳</sup> به هر مقدار که می‌توانید نظافت را رعایت کنید. زیرا خداوند، اسلام را بر پایه نظافت بنا نهاده است و هرگز کسی وارد بهشت نمی‌گردد مگر اینکه پاکیزه باشد. نظافت و بهداشت و حفظ الصحه نظام خاصی دارد. فرد مسلمان ملزم است بهداشت را امر شرعی و دینی بداند و آن را در هر حال، ارایه دهد.

اسلام به نظافت بسیار تاکید دارد. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «النظافه من الدین»<sup>۱۴</sup> و نیز فرمود: «بئس العبد القاذوره»<sup>۱۵</sup> بدترین بنده، شخص چرکین و کثیف است. حضرت امیر (علیه السلام) فرمود: «ان الله جمیل یحب الجمال»<sup>۱۶</sup> خداوند زیبا است و زیبایی را دوست می‌دارد. امام صادق (علیه السلام) فرمود: خداوند زیبا است و دوست می‌دارد که بنده‌ای بی‌اراید ... اگر خداوند نعمتی به شما عنایت کرد، باید اثر آن نعمت در زندگی شما نمایان گردد. یعنی جامه شخص، نظیف باشد. بوی خوش استعمال کند. خانه خود را با گچ، سفید کند، بیرون خانه را جاروب کند.<sup>۱۷</sup>

از قدیمی‌ترین کتاب‌های اسلامی، کتاب «کافی» است که حدود هزار سال پیش سابقه دارد و در آن، بابی است با عنوان «باب الری و التجمّل». یعنی حفظ الصحه، رعایت بهداشت و رسیدگی و توجه به نظافت و شکل ظاهر به صورت جزئی در فقه بیان شده است.

نخستین آیاتی که در قرآن نازل شد فرمود: «و ثیابک فطهر»<sup>۱۸</sup> یعنی جامه‌های خویش را پاکیزه گردان. رسول خدا فرمود: «تنظفوا و لاتشتبهوا بالیهود»<sup>۱۹</sup> یعنی نظیف باشید و خود را شبیه به یهود نکنید. از این‌روست که حضرت فرمود: خداوند مرا به رهبانیت دستور نفرموده است. دین من روشی منطبق بر واقعیت و در عین حال ساده و آسان است. «لم یرسلنی الله تعالی بالرهبانیه و لکن بعثنی بالحنیفه السمحه»<sup>۲۰</sup> خدای سبحان، رسول خدا را برای شریعتی فطری و آسان و با گذشت فرستاده است.

خدای متعال عبادت را نیز مقرون به نظافت دستور داده است. پیش از نماز می‌بایست وضو بگیرد، خود را پاکیزه کند. «اذا قمت الی الصلاه فاغسلوا وجوهکم و ایدیکم الی المرافق»<sup>۲۱</sup> وقتی می‌خواهی نماز بخوانی، ابتدا وضو بگیرد، صورت و دست‌هایان را بشوید. نکته مهمی است که نظافت، با عبادت توأم شده است. «ان کنتم جنباً فاطهروا»<sup>۲۲</sup> اگر جنب هستید، باید تمام بدن را شستشو دهید. خدای متعال می‌فرماید: من پرستشی را می‌خواهم که در آن حقوق اجتماعی رعایت شود. از این‌رو، مکان نمازگزار نباید غصبی و از مال حرام باشد. باید فرش زیر پایش از مال

<sup>۱۳</sup> کنز العمال، ج ۲، ص ۲۶۰

<sup>۱۴</sup> وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۲۷۷

<sup>۱۵</sup> وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۲۷۷

<sup>۱۶</sup> وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۲۷۷

<sup>۱۷</sup> وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۲۷۸

<sup>۱۸</sup> مدثر: ۴

<sup>۱۹</sup> مطهری، مجموعه آثار مطهری، ج ۱۹، ص ۴۰۳

<sup>۲۰</sup> کافی، ج ۵، ص ۴۹۴

<sup>۲۱</sup> مائده: ۶

<sup>۲۲</sup> همان

حلال باشد و هیچ حقوقی از فقیران در ذمه نداشته باشد مانند خمس و زکات. پر واضح است، افراد جامعه ای که به چنین دین غنی و جامعی که خیر و صلاح دنیا و آخرت آنان را می خواهد، به سلامت و حفظ الصحه همه جانبه آنان بسیار تأکید دارد، به گونه ای که هر چه مومن بیشتر به حفظ الصحه خود و دیگران پایبند و توجه نماید، بیشتر به ایمان نزدیک تر است.

### نتیجه گیری:

- حفظ الصحه در اسلام بر هر فرد مسلمان، واجب شرعی و عقلی است. هیچ کس حق ندارد، اقدامی بر خلاف حفظ الصحه خود و دیگران و جامعه انجام دهد.
- بر همه مسولان و مجریان و سیا ست گذارانی که به صورت مستقیم و غیر مستقیم در موضوع حفظ الصحه وظیفه دارند ، لازم است، تمام توان و وقت خود را مصروف به فراهم کردن زمینه عملی و علمی این مهم نمایند.
- حفظ الصحه اسلام، بر فطرت آدمی بنا شده است و خدای سبحان همه مصالح و خیر انسان را در پیروی از حلال و پرهیز از حرام قرار داده است
- همه مردم در موضوع حفظ الصحه خود و دیگران و جامعه مسولیت دارند.
- حفظ الصحه در متن عبادات اسلامی گنجانیده شده است و مسلمانان می بایست انگیزه بالایی نسبت به دیگران در حفظ الصحه داشته باشند.
- حفظ الصحه بخشی از ایمان است. از این رو ، در منابع دینی و کتاب های فقهی و در همه زوایای اصول و فروع دین ، موضوع حفظ الصحه به عنوان یک اصل مهم نگریسته شده است.
- حفظ الصحه اسلام، بسیار جامع است ، به گونه ای که نظیر این نوع حفظ الصحه را در هیچ کدام از مذاهب و مکاتب نمی توان یافت

### منابع:

قرآن کریم

دیلمی، حسن بن محمد، ارشاد القلوب، ترجمه طباطبایی، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۷۶

شعیری، محمد بن محمد، کاشف الاستار، ترجمه جامع الاخبار، تهران، کتاب فروشی اسلامیه ، ۱۳۸۸

عاملی ، حر، وسایل الشیعه، قم، موسسه آل البیت ، ۱۴۰۹

مطهری، مجموعه آثار مطهری، ج ۱۹، ص ۴۰۳

کلینی، محمد بن یعقوب، کافی ، قم، دار الحدیث، ۱۴۲۹

ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرایع، ترجمه مسترحمی، تهران، کتابفروشی مصطفوی، ۱۳۶۶ ش

احمدی میانجی ، علی، مکاتیب الرسول ، قم، دار الحدیث، ۱۴۱۹

برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، دارالکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۷۱